

بررسی تطبیقی جایگاه تعلیم و تربیت در شکل‌گیری و شکوفایی تمدن اسلامی در انقلاب اسلامی ایران و حکومت فاطمیان مصر

رمضان رضائی^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۱۵

چکیده

تعلیم و تربیت در شکل‌گیری تمدن اسلامی جایگاه ویژه‌ای دارد. حکومت‌های اسلامی از آغاز تشکیل، تا تکیه بر تعلیم و تربیت و با توجه به میزان اهمیتی که بر این موضوع داشتند، توانستند به مراتبی از تمدن دست یابند. تطبیق و مقایسه نقش تعلیم و تربیت در تمدن‌سازی بین حکومت فاطمیان مصر و انقلاب اسلامی ایران، موضوعی است که هنوز مورد پژوهش موردی واقع نشده است. مطالعات پیشین به صورت جداگانه و پراکنده موضوع تمدن اسلامی و تعلیم و تربیت را در دولت فاطمیان مصر و انقلاب اسلامی ایران بسیار بررسی نموده‌اند. با نگاهی به مسئله تعلیم و تربیت در حکومت فاطمیان مصر و رویکرد و عملکرد این دولت در برخورد با این موضوع و همچنین با توجه به بیانات امام خمینی رحمة الله علیه؛ بنیان‌گذار انقلاب اسلامی و امام خامنه‌ای مد ظله العالی؛ به عنوان پرچم‌دار و نظریه‌پرداز انقلاب اسلامی و تمدن نوین اسلامی، جایگاه تعلیم و تربیت در تمدن‌سازی واکاوی شد. ما پی‌بردیم که تعلیم و تربیت یک امر حیاتی و ضروری در شکل‌گیری تمدن اسلامی است. و برای تولید فکر و ایده به توجه به تعلیم و تربیت ویژه نیازمند است؛ یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد برای ایجاد و شکوفایی تمدن اسلامی، لازم است حوزه‌ها و مراکز تعلیم و تربیت به معنی مطلق از توجه ویژه‌ای برخوردار باشند و بیشترین سرمایه‌گذاری در این امور مهم صورت گیرد تا شاهد صدور و جهانی شدن تمدن اسلامی باشیم.

کلید واژه‌ها: تعلیم و تربیت، تمدن اسلامی، فاطمیان مصر، انقلاب اسلامی.

استناد فارسی (شیوه‌ی APA، ویرایش ششم، ۲۰۱۰؛ شیوه‌ی APSA)

رضائی، رمضان (بهار ۱۴۰۲). «بررسی تطبیقی جایگاه تعلیم و تربیت در شکل‌گیری و شکوفایی تمدن اسلامی در انقلاب اسلامی ایران و حکومت فاطمیان مصر». *پژوهشنامه تاریخ، سیاست و رسانه*، سال ششم، شماره اول. پیاپی ۲۱، صص ۷۳-۹۲.

^۳ استادیار مدرسی تاریخ و تمدن اسلامی، دانشکده معارف و اندیشه اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

ایمیل: rezayi@ut.ac.ir

این مجله تحت مجوز (Creative Commons Attribution) CCA نسخه 4.0 توزیع شده است و به دیگران اجازه می‌دهد این اثر را با رعایت شرایط ذکر شده، با ذکر نام و به اشتراک بگذارند و مطالب را اقتباس کنند.

۱. مقدمه

تمدن برآیند همه استعدادها، توانایی‌ها و دانایی‌های یک ملت است که با تلاش و مجاهدت و پشت‌سر نهادن گردنه‌های دشواری به این مرتبه از شکوفایی رسیده‌اند. همه‌ی حکومت‌ها بعد از دستیابی به قدرت و تثبیت پایه‌های آن، در پی گسترش و جهان‌شمولی برمی‌آیند، میزان جهان‌گیری قدرت‌ها بستگی به انسان‌های تربیت شده در آن نظام دارد که تا چه حد بتوانند سبک و سیاق خویش را به اقصی نقاط جهان برسانند. دولت فاطمیان مصر (۲۹۷ - ۵۶۷ ق) و انقلاب اسلامی (۱۳۵۷ش) ایران به عنوان حکومت شیعی داعیه‌دار تمدن اسلامی هستند. مقاله حاضر به بررسی جایگاه و نقش تعلیم و تربیت انسان در شکل‌گیری تمدن اسلامی در حکومت فاطمیان مصر و انقلاب اسلامی ایران می‌پردازد.

فاطمیان مصر (۲۹۷ - ۵۶۷ ق) به عنوان یک دولت شیعی نزدیک سه قرن حکومت کردند و در این مدت، تحولات بزرگی را رقم زدند و سهم بسزایی در تشکیل تمدن اسلامی داشتند. بعد از یازده قرن از پایان دوره حکومت فاطمیان مصر، انقلاب اسلامی در ایران در سال ۱۳۵۷ش به پیروزی رسید و دولت شیعی دیگری قد علم کرد. این دولت مردمی بعد از چهل سال ایستادگی و دست و پنجه نرم کردن با قدرت‌های جهان، در حالی که دشمنان این انقلاب انتظار اعلام پایان آن را داشتند، مأموریت اجرای بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی را از رهبری جامعه اسلامی مبنی بر تشکیل تمدن نوین اسلامی دریافت کرد که نوید جهانی شدن این انقلاب را داشت و این بیانیه مهم‌ترین بیانیه قرن چهاردهم بود که می‌تواند اساسی‌ترین تحول و پیشرفت جهانی را در قرن پانزدهم رقم بزند و با عمل به این بیانیه، اسلام قدرت اول جهان بشود.

انسان‌ها اصلی‌ترین سرمایه هر جامعه‌ای هستند. در تشکیل تمدن هم، انسان‌ها حرف اول را می‌زنند و برآیند توانایی و استعدادها، یک ملت، تمدن آن دیار را می‌سازد. از این رو می‌توان گفت تعلیم و تربیت انسان‌ها، ارتباط مستقیم با رشد و پیشرفت جامعه و تمدن‌سازی دارد. دولت فاطمیان مصر و انقلاب اسلامی ایران از این امر مهم استثناء نبوده و به طور حتم تربیت انسان‌ها در جامعه، نقش مؤثری در ایجاد تمدن اسلامی داشته و دارد. استفاده از تجربیات تاریخی مشابه برای سرعت گرفتن در پیشرفت امور و اجتناب از شکست‌ها ضروری و لازم است.

۲. اهداف

۱. بررسی نقش و جایگاه تعلیم و تربیت انسان در قرآن و سیره پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله به عنوان مهم‌ترین منابع تربیتی در اسلام؛
۲. بررسی مهم‌ترین عوامل دخیل در تعلیم و تربیت انسان در جامعه؛

۳. میزان اهمیت و عوامل تعلیم و تربیت انسان در حکومت فاطمیان مصر و انقلاب اسلامی ایران؛
۴. شناسایی و استفاده از عوامل رشد و شکوفایی تمدن فاطمیان مصر در ایجاد، شکوفایی و تسریع در شکل‌گیری تمدن نوین انقلاب اسلامی ایران؛
۵. شناخت موانع رشد و عوامل سقوط تمدن فاطمیان برای اجتناب از این روی‌دادها در تمدن انقلاب اسلامی.

۳. سؤالات

سؤال اصلی: تعلیم و تربیت انسان در شکل‌گیری تمدن اسلامی در حکومت فاطمیان مصر و انقلاب اسلامی ایران چه جایگاه و نقشی دارد؟

سؤالات فرعی:

تعلیم و تربیت انسان‌ها، در شکل‌گیری تمدن اسلامی در حکومت فاطمیان مصر چه نقش و جایگاهی داشته است؟

در انقلاب اسلامی ایران تعلیم و تربیت انسان در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی چه جایگاه و نقشی دارد؟

۴. فرضیه پژوهش

به نظر می‌رسد تربیت انسان نقش‌مبنایی در ایجاد و رشد تمدنی فاطمیان مصر داشته است و غفلت از این مسئله باعث افول آن تمدن بزرگ قرن ششم گردیده است. با توجه به موقعیت خطیر انقلاب اسلامی ایران در جهان و مأموریت عظیم مسلمانان برای ایجاد تمدن نوین اسلامی در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، با تکیه بر تربیت اسلامی انسان و استفاده از تجربیات تاریخی حکومت فاطمیان مصر می‌توان به‌الگویی مناسب در جهت تکوین، رشد و مانع‌زدایی تمدن نوین اسلامی دست یافت.

۵. پیشینه تحقیق

کتاب‌ها و نوشته‌های مربوط به هر حکومتی، از زمان تولدش آغاز می‌شود. بنابراین کتاب‌های مربوط به فاطمیان به قرن‌های چهارم و پنجم برمی‌گردد و در کتب تاریخی و علمی و ... قرون بعد هم ادامه می‌یابد. از جمله این کتاب‌ها:

- رساله افتتاح الدعوة؛ نعمان بن محمد بن منصور بن احمد تیمیمی مغربی.
- شرح الاخبار فی فضل أئمة الاطهار (علیهم السلام)؛ نعمان بن محمد بن منصور بن احمد تیمیمی مغربی.
- المجالس و المسایرات (در باب عقاید و تاریخ اسماعیلیه)؛ نعمان بن محمد بن منصور بن احمد تیمیمی مغربی.
- اختلاف اصول مذهب (در باب اندیشه سیاسی فاطمیان)؛ نعمان بن محمد بن منصور بن احمد تیمیمی مغربی.
- اعلام النبوة (در باب اندیشه فلسفی و سیاسی اسماعیلیه، اثبات ضرورت امام، مناظرات با ذکرای راضی)؛ ابو حاتم رازی.
- وجه‌الدین (محکم‌ترین متون عقیدتی و کلامی اسماعیلیه)؛ ناصر خسرو قبادیانی.
- الکامل فی التاریخ (یک دوره تاریخ عمومی)؛ ابن اثیر جزری.
- فاطمیان در مصر، عبدالله ناصری طاهری (معاصر)
- و ...

همچنین مقالات بسیاری در مورد فاطمیان نگاشته شده است، از جمله:

۱. بازکویی عوامل شکوفایی علمی تمدن اسلامی دوره فاطمیان از دیدگاه غربیان؛ محمدرضا بارانی و سید رضا مهدی‌نژاد.
۲. ساخت، کارکرد و تحول نهاد دعوت فاطمیان مصر؛ فاطمه جان احمدی در این مقاله سازمان دعوت اسماعیلی با ساختاری سلسه مراتبی را بررسی کرده است.
۳. سیاست علمی و فرهنگی فاطمیان مصر مقاله دیگری است که فاطمه جان احمدی و صفورا سالاریه که با تأکید بر ترویج تعلیم و تربیت، سیاست‌های علمی و فرهنگی فاطمیان را بیان کرده‌اند. در مورد انقلاب اسلامی هم کتاب‌ها و مقالات بسیاری نوشته شده است که به چند مورد اشاره می‌شود:

۱. «تمدن نوین اسلامی در اندیشه آیت الله خامنه‌ای» (چیستی و چگونگی تکامل تمدنی جمهوری اسلامی ایران)؛ محمدرضا بهمنی در این مقاله با استناد به بیانات و سخنرانی‌های آیت الله خامنه‌ای در دوره زمانی سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۴ و با بهره‌گیری از روش مفهوم‌سازی بنیادی، «هندسه کلان اندیشه تمدنی» ایشان را استخراج و توصیف می‌نماید.

«واکاوی شاخصه‌های تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری (مدظله)»؛ نویسندگان: مرتضی اکبری، فریدون رضائی؛ در مقاله مذکور، شاخصه‌های تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری واکاوی گردیده است.

«چیستی و امکان تمدن نوین اسلامی با تاکید بر اندیشه مقام معظم رهبری»؛ غفار شاهدی در این پژوهش درصدد است با هدف واکاوی و تجزیه و تحلیل تمدن نوین اسلامی، چیستی و امکان تحقق تمدن نوین اسلامی را در اندیشه مقام معظم رهبری با روش تحلیلی، بررسی نماید.

«سنت‌های الهی در باب ظهور و سقوط تمدن‌ها از نظر علامه طباطبایی»، مجله اندیشه علامه طباطبایی، شماره ۸، پاییز و زمستان ۱۳۹۷.

«انحطاط و ترقی تمدن‌ها از نظر قرآن و منطق دیالکتیک» اثر شهید مرتضی مطهری؛ در این کتاب به راز حرکت تاریخ و عوامل انحطاط و ترقی تمدن‌ها و سنت بودن و درس بودن تاریخ از نگاه قرآن پرداخته شده است.

«افق تمدنی آینده انقلاب اسلامی»؛ ابوذر مظاهری در این پژوهش، آینده انقلاب اسلامی ایران را بررسی کرده است.

با وجود آثار بسیاری که در مورد فاطمیان و انقلاب اسلامی وجود دارد، اما با موضوع «بررسی تطبیقی نقش و جایگاه تعلیم و تربیت انسان در شکل‌گیری تمدن اسلامی در حکومت فاطمیان مصر و انقلاب اسلامی ایران» مقاله‌ای یافت نشد، تحقیق حاضر بررسی این مسئله را پی‌گیری می‌نماید.

۶. تعلیم و تربیت در اسلام

تعلیم و تربیت در اسلام جایگاه ویژه‌ای دارد، طوری که خلقت انسان در قرآن با تعلیم عجین شده است. (خَلَقَ الْإِنْسَانَ * عَلَّمَهُ الْبَيَانَ) (سوره الرحمن، آیات ۳ و ۴) و آغاز بعثت با إقراء و بیان تعلیم همراه است؛ (اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ * خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ * اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ * الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ * عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ) (سوره علق، آیات ۱ تا ۵)، در آیه‌ای دیگر برای بیان اهمیت دانستن، خداوند متعال می‌فرماید: (هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ) (سوره زمر، آیه ۳۹)؛ آیا کسانی که می‌دانند با کسانی که نمی‌دانند برابرند؟ از طرف دیگر وقتی به سیره پیامبر اکرم ۹ نگاه می‌کنیم می‌بینیم که علم‌آموزی را بر هر زن و مردی واجب می‌داند و در این امر مهم سن و سال و مکان و زمان هم مطرح نیست. مسلمانان هر زمان که بر این سیره عمل کردند توانستند به اندازه عملکردشان بر جهان استیلاء یابند و هر گاه از اسلام و دستورات قرآن دور شدند، سقوط کردند. فاطمیان یکی از دولت‌های اسلامی - شیعی که در اواخر قرن سوم هجری (۲۹۷ ه.ق) به حکومت رسیدند و در قرن چهارم به اوج قدرت و تمدن دست یافتند. مهم‌ترین عامل پیشرفت فاطمیان توجه به تعلیم و تربیت بود که چگونگی اهتمام فاطمیان به این امر شرح داده می‌شود.

۷. فاطمیون

دولت فاطمی در سال ۲۹۷ ه ق در افریقیه (تونس) به دست عبیدالله المهدی تأسیس شد و از سال ۳۶۲ ه ق با فتح مصر، مرکز آن به قاهره منتقل گردید و تا وفات هشتمین خلیفه فاطمی المستنصر بالله (م. ۴۸۷) به صورت یکپارچه ادامه یافت و در سال ۵۶۷ ه ق به طور کامل از میان رفت. فاطمیون در اوج اتحاد خویش در طول ۱۸۵ سال حکومت بلامنازع در افریقیه و مصر، مناطق وسیعی از سرزمین اسلامی را به زیر سیطره خویش درآوردند. هرچند با وجود رقبای نیرومند و هولناکی چون بنی عباس، آل بویه و سلجوقیان، آرزوی آنان برای اسقرار مذهب شیعه اسماعیلی در سرتاسر جهان و انقیاد و اتحاد همه مسلمین تحت حکم امام اسماعیلی، هرگز میسر نشد، اما توانستند در اوج قدرت خود، شمال آفریقا، مصر، صقلیه (سیسیل)، ساحل غربی دریای سرخ، یمن، حجاز (شامل مکه و مدینه)، سوریه و فلسطین را یکپارچه تحت تصرف درآورند. در این مدت نسبتاً طولانی، اسماعیلیه به عنوان مذهب رسمی فاطمیون به شکوفایی و بلوغی کم نظیر رسید و دانشمندان و چهره‌های علمی و ادبی فراوانی نظیر ابوحاتم رازی، محمدبن احمد نسفی، قاضی نعمان مصری، ابویعقوب سجستانی، حمیدالدین کرمانی، المؤید فی الدین شیرازی و ناصر خسرو قبادیانی در آن ظهور کردند (بهمن پور، ۱۳۸۶: ۷۴).

۸. تعلیم و تربیت در حکومت فاطمیان

نیروی انسانی مهم‌ترین عامل پیشرفت در هر مملکتی است، چرا که با رشد انسان‌ها، ابزارها و امکانات و ... رشد می‌یابد و می‌توان بالندگی و موفقیت را در عرصه‌های مختلف شاهد بود.

بنابر عقیده اسماعیلیان، علم و حکمت موهبتی خدادادی است که توسط پیامبران، آن را برای مردم فرستاده است و انتشار این موهبت الهی از طریق داعیان صورت می‌گیرد. داعی، به عنوان یک معلم، یکی از مشخص‌ترین وجوه دعوت اسماعیلی است. داعیان به ندرت در میان مردم ظاهر می‌شدند؛ بیشتر ترجیح می‌دادند که با اشخاص معینی که خود برمی‌گزیدند، گفتگو نمایند. برای این کار، ابتدا حس کنجکاوای شخص را برمی‌انگیختند و قبل از قبول آیین اسماعیلی از وی عهد و پیمانی محکم بر رازداری و سکوت نسبت به آموخته‌هایش می‌گرفتند. با این میثاق و سوگند، مستجیب (کسی که دعوت اسماعیلی را اجابت کرده است) خود را متعهد می‌ساخت که از همه اصول و عقاید اسلامی پیروی کند و همه فرائض و احکام شریعت را به جای آورد. امامان فاطمی همیشه بر این نکته تأکید کرده‌اند که بر هر مؤمنی رعایت ظاهر و باطن شریعت هر دو ضروری است.

داعی احمد نیشابوری در رساله تعلیمیه خویش به نام «الرساله الموجزه الکافیة فی شروط الدعوة الیهادیة» دعوت را در سه مرحله با تمثیل بیان می‌کند: مرحله اول مطابق است با شیرخوارگی نوزاد، مرحله دوم با پرورش کودک و مرحله سوم با پرورش ذهن جوان تا به بلوغ و کمال برسد. اما باید

نوزاد را با احتیاط و آرام آرام تغذیه کرد؛ «اگر در آغاز پیدایش به او زیاد بخورانی وی را هلاک می‌سازی»، پس داعی می‌بایست به شاگرد خود دانش‌های سبک تعلیم دهد که قادر به هضم و جذب آن باشد. نخست باید شناخت و علم وی را از یکتایی و وحدانیت خداوند، ایمان وی را به باری تعالی و اطاعت از پیامبر و امام تقویت نماید همان‌طور که خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «اطیعوا الله و اطیعوا الرسول و اولی الامر منکم»، پس از این مرحله، می‌توان پیش رفت و دانش مراتب بالاتر را به شاگرد یا نوکیش تعلیم نمود.

رابطه میان معلم و شاگرد، موضوع یکی از قدیمی‌ترین آثار ادبیات اسماعیلی است. این کتاب «العالم و الغلام» نام دارد و به نخستین داعی یمن، ابن حوشب منصور الیمن، نسبت داده شده است (هاینتس هالم؛ بدره‌ای، ۱۳۷۷: ۲۵-۲۸).

همان‌طور که بیان شد بنای دعوت داعیان اسماعیلی پیش از تحقق حکومت فاطمیان، بر شیوه‌های گزینش فردی بود. اما با تحقق حاکمیت در مغرب و بعدها انتقال آن به مصر، دعوت عام آنان شروع شد. داعیان و متکلمان اسماعیلی با تشکیل مجالس دعوت در سطوح مختلف توانستند مذهب اسماعیلیه را تشریح و همه‌گیر نمایند. عمومی بودن مجالس دعوت دارای محاسن بسیاری بود، از جمله مهم‌ترین حسن آن، کشاندن مجالس وعظ در میان توده مردم و برانگیختن حس عاطفی‌گری ایشان بود.

به عبارتی داعی الدعاء خیره و کارآمدی چون قاضی نعمان یا المؤید فی الدین شیرازی و ابویعقوب سجستانی با حضور جدی در میان مردم عامی ضمن تشریح احکام ظاهری یعنی شریعت، به پرسش‌های آنان پاسخ می‌گفتند. از آنجا که بیشترین گردهم‌آیی مسلمانان در میانه روز، هنگام اقامه ظهر و عصر بود، داعی الدعاء وقت، در مسجد پرتراکمی چون مسجد شهر منصوریه و بعدها در مسجد الأزهر قاهره حاضر می‌شدند و مردم را از معنا و محتوای کیش اسماعیلی آگاه می‌کردند. بنابر استناد منابع در مسجد الأزهر در کنار مجالس عام، مجلس خاصی نیز برای بانوان منعقد می‌شد که از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است.

از دیگر ویژگی‌های این حضور علنی و پرچوش داعیان برجسته در جمع مردم عامی، درک رو در روی آموزه‌های شریعت اسماعیلی به عنوان نمایندگان رسمی امام فاطمی و سخنگوی شیعه اسماعیلی و نیز مؤلفان متون غنی فقهی و کلامی، توانستند در پاسخ‌گویی به نیاز علمی اتباع و نوکیشان و عامه بسیار پیش‌رو باشند. افزون بر این می‌توانستند علاوه بر الگو شدن و اسوه ماندن به عنوان نمادهای مذهب اسماعیلیه، یکی از به یادماندنی‌ترین دوره‌های تمدنی اسلام شیعه را در تاریخ مصر برجای نهند (جان احمدی، ۱۳۸۸: ۲۴۷-۲۴۹).

۹. سیمای علمی و فرهنگی مصر

پایتخت فاطمیان، قاهره یکی از کانون‌های بزرگ تمدن اسلامی دوره فاطمیان به بعد بوده است.

۹-۱. جامع الازهر نماد فرهنگی اسماعیلیان فاطمی

مقریزی معتقد است تأسیس این مسجد جامع در ۲۴ جمادی الاول سال ۳۵۹ هجری آغاز و پس از ۲۷ ماه تکمیل شد. این اولین مسجدی بود که در قاهره به عنوان مسجد جامع رسمی دولت بنا شد و به عنوان مرکز علمی فرهنگی برای گسترش دعوت اسماعیلیان در نظر گرفته شد.

۹-۲. نظام تعلیماتی و آموزش الازهر

یکی از وسایل اساسی که سبب بالا رفتن اعتبار فاطمیان شد نظام فقهی آن‌ها بود که با عقاید خاص آنها مطابقت داشت. به این منظور وقتی خلیفه معز، مصر را فتح کرد، درصدد برآمد فقیهانی را تربیت کند تا بتوانند مردم را به جایگزین کردن اصول فقهی مذهب شیعی اسماعیلی به جای اصول فقهی قدیمی سنی متمایل کنند.

از این رو معز تعدادی از فقه‌های شیعی را از آفریقای شمالی به قاهره، پایتخت جدید، فرستاد تا نظام حقوقی فاطمیان را بنیاد نهند. بین این گروه از فقها دو نفر از قابلیت فوق العاده ای برخوردار بودند:

قاضی ابوحنیفه نعمان بن محمد یکی از دو نفر بود که در قرن چهارم هجری متولد شده و در قیروان واقع در تونس امروزی بزرگ شده بود. وی پس از مطالعه احکام شرعی سنی و شیعه به خدمت فاطمیان درآمد، ابتدا در مقام قاضی محلی و بعد در منصب قاضی القضاات انجام وظیفه می‌کرد.

ابوحنیفه به شهر جدید قاهره رفت تا در مورد تجدید سازمان و نظام حقوقی در مصر اقدامات لازم را به عمل آورد. او اندکی قبل از وفات معز درگذشت و پسرش علی که در مقام عالی‌ترین مرجع حقوقی کشور فاطمی بود بر جای پدر نشست.

فقیه برجسته دیگر ابن کلس نام داشت. او از یهودیان بغداد بود و تا سال ۳۳۵ هجری قمری به تجارت در دمشق اشتغال داشت و پس از این تاریخ به دلایلی از آنجا به مصر گریخت در مصر صاحب مال و نام گردید و توسط مقامات دولتی برای کمک در امور تجارت استخدام شد و سپس به طور پنهانی شعائر و احکام اسلامی را فرا گرفت و در سال ۳۵۶ هجری قمری برای ادای نماز به مسجد اعظم قاهره قدیم رفت و اسلام آورد و بعد یکی از مقامات عالی‌رتبه حکومت محلی شد.

هنگامی که وضع بحرانی در مصر پیش آمد ابن کلس به دربار معز رفت تا خلیفه را برای حمله به دره نیل تشویق کند بعد از حمله فاطمیان به مصر، وی نقش موثری در سازماندهی اوضاع داخلی آن کشور به عهده داشت تا اینکه به سال ۳۸۰ یا ۳۸۱ هجری قمری وفات یافت.

ابن کلس احترام به تعلیم را از بغداد به همراه آورده بود و رفته رفته دانشمندی بزرگ شد و از استادان ادب به شمار آمد و کتاب‌هایی درباره قرائت قرآن، فقه، اخلاق و حفظ الصحه تصنیف کرد. دانشمندان مختلفی برای کسب فیض نزد او می‌آمدند و او شماری از کاتبان را استخدام کرده بود تا از کتاب‌های مورد علاقه اش نسخه برداری کنند.

پس از مرگ معز، عزیز جانشین او شد. خلیفه جوان برای پیشرفت نظام قضایی به علی بن النعمان متکی بود و به ابن کلس نیز قدرت روز افزونی بخشید و بالاخره وی را وزیر خویش کرد.

در سال‌های نخستین خلافت عزیز، علمای اهل سنت هم‌چنان امور آموزشی را در مساجد قدیمی محله‌های کهنه شهر اداره می‌کردند در حالی که کلاس‌های مذهبی نوین فاطمی در داخل قصر برگزار می‌شد. چندی نگذشت که قاضی علی بن النعمان و وزیر بانفوذ عزیز، ابن کلس از مسجد جدید الازهر برای اشاعه تعلیمات فاطمه بهره برداری کردند.

در ماه صفر سال ۳۶۵ هجری قمری قاضی علی بن النعمان در جامعه قاهره معروف به جامع الازهر رساله‌ای را درباره فقه که پدرش نعمان نوشته بود، املا کرد. این رساله بر اساس فقه اهل بیت پیامبر تهیه شده بود و الاقتصار نام داشت. عده کثیری در این جلسه حضور داشتند و نام حاضرین ثبت شده بود.

هنگامی که یعقوب بن کلس به وزارت عزیز رسید مکانی برای دانشمندان، ادیبان، شعرا، فقیهان و حکمای الهی در قصر ترتیب داد و برای همگی مقرری تعیین کرد و کتاب‌هایی درباره فقه تدوین کرد و هر سه‌شنبه جلسه‌ای تشکیل می‌دادند که فقیهان و حکمای الهی و طلاب منطقه در آن مکان حاضر شده به مباحث می‌پرداختند. روزهای جمعه نیز جلسه‌ای برگزار می‌کرد و تصانیف خود را برای مردم می‌خواند. در این جلسات قضات و فقها و قاریان قرآن استادان صرف و نحو و محدثین شرکت داشتند.

عزیز برای همه فقیهان حاضر در کلاس‌های وزیر مقرری تعیین کرد و ماهیانه مبالغی بسته به نیاز ایشان به آنها پرداخت می‌کرد. در زمان وی دستور داده بود که در کنار جامعه الازهر حجره‌هایی برای سکونت ایشان بسازند و در همین محل بود که در روزهای جمعه محفلی که از بعد از نماز صبح تا نماز ظهر به طول می‌انجامید تشکیل می‌شد. شمار این افراد ۳۵ تن بودند که از خزانه وزیر سالانه مقرری دریافت می‌کردند عزیز در روز عید فطر ایشان را با ردا مخلع می‌کرد و از استرهای برای سواری به هر یک می‌بخشید.

دو ساله بعد ابن کلس خلیفه را بر آن داشت تا این کلاس‌ها را «همگانی» کند و الازهر را به صورت جامع درآورد. شاید مقصودش این بوده که شمار بیشتری از طلاب علاوه بر گروه نخستین پذیرفته شوند و به جای برنامه قبلی که فقط تدریس فقه بود برنامه جامعی برای تعلیم و علوم مختلف مدون شود (ناصری طاهری، ۱۳۷۹: ۱۳۱-۱۳۹).

۹-۳. دارالعلم یا دارالحکمه دانشگاه جدید فاطمیان

الحاکم بامرالله ششمین خلیفه فاطمی، مرکز آموزشی دارالعلم یا دارالحکمه را در دهم جمادی الثانی ۳۹۵ هجری در قاهره تاسیس و از فقیهان، مفسران، پزشکان و عالمان نحو و لغت دعوت کرد تا در این آکادمی به تدریس مشغول شوند.

الحاکم بامرالله نواده قاضی نعمان ابن حیون یعنی عبدالعزیز بن محمد بن نعمان را نخستین مدیر دارالعلم تعیین کرد و بدین ترتیب این مرکز به عنوان کانون نشر و گسترش عقاید اسماعیلی مورد توجه قرار گرفت. خلیفه فاطمی علاوه بر فقیهان و عالمان اسماعیلی، از اندیشمندان مذاهب اهل سنت نیز دعوت کرد تا در آن به تدریس مشغول شوند از کسانی مانند عبدالغنی ابن سعید، فقیه بزرگ شافعی و بزرگترین حافظ حدیث در آن دوران در مصر یکی از آن دانشمندان بود.

همچنین باید از اسامه جناده بن محمد، عالم لغت و ابوالحسن علی بن سلیمان مقری، نحوی بزرگ نام برد که به همراه ابن سعید، مثلی از دانشمندان اهل سنت را تشکیل داده، به بحث و گفت و گو می پرداختند. این گستردگی دانش در دارالعلم و بی تعصبی خلفای فاطمی که برخلاف مراکز مشابه در شرق جهان اسلام یعنی نظامیه‌های خواجه نظام الملک و تسامح مذهبی و فرهنگی شهره بودند، باعث شد تا دانشمندان سایر مناطق اسلامی به آن سو کشیده شود (ناصری طاهری، ۱۳۷۹: ۱۳۹ و ۱۴۰). وجود وزیران دانشمند در دولت فاطمی و اقداماتی که برای ترویج علم و دانش و تربیت مردم داشتند نشان از اهمیت موضوع تعلیم و تربیت در این حکومت شیعی دارد که همین امر باعث شکوفایی استعدادها و تمدن‌سازی شد.

۱۰. انقلاب اسلامی ایران

شکل‌گیری انقلاب اسلامی در ایران از یک نوع خودآگاهی عمیق اسلامی آغاز شد. این انقلاب تنها کنش اجتماعی و گسترده یک ملت در برابر استبداد ستم‌شاهی یا سلطه بیگانگان نبود، بلکه فراتر از اهداف سیاسی و اقتصادی‌ای که سایر انقلاب‌های اجتماعی هم آن را دنبال می‌کرده‌اند، تحقق نظام اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی برخاسته از مبانی و ارزش‌های اسلام ناب با محتوای الهی و معنوی، هدف آرمانی این انقلاب بود. تجربه‌های پیشین ملت ایران و رشد و تعمیق معرفت دینی در اقشار اجتماعی دغدغه‌مند و فعال، روح جمعی ایرانیان را به سوی حرکتی ژرف و

انقلابی سوق داد که نتیجه‌ی آن استقرار نظام سیاسی متفاوت از سایر نظام‌های سیاسی شد و نظم اجتماعی مکتبی و اعتقادی را جایگزین همه‌ی مدل‌های لیبرالیستی و قراردادی ساخت (حسینی، ۱۳۹۵: ۷۹).

ریشه‌های عمیق اعتقادی و انگیزه‌های مبتنی بر ایمان و باور به حقایق توحیدی و ولایی، پشتوانه‌ی این حرکت عظیم بود؛ حرکتی که بنیان‌گذار آن، سال‌ها قبل تنها با تکیه بر منابع اصیل اسلامی، الگوی اصلی آن را تبیین کرده بود و حوزه‌های علمیه و روحانیت را به عنوان تبیین‌کنندگان و اشاعه‌دهندگان اصلی این الگو، به مجاهدت در عرصه‌ی مبارزات سیاسی و خودسازی اخلاقی فراخوانده بود (حسینی، ۱۳۹۵: ۸۰).

از آنجا که انقلاب اسلامی تداوم مکتب انبیای الهی است، از این رو رشد و حرکت این انقلاب مثل تمامی مکتب‌های آسمانی مبتنی بر تعلیم و تربیت است. امامین انقلاب؛ امام خمینی رحمة الله علیه، و امام خامنه‌ای مدظله العالی به عنوان پایه‌گذار و پرچم‌دار انقلاب اسلامی بر این امر مهم تأکید ویژه دارند. در ادامه چگونگی ارتباط تعلیم و تربیت با تمدن نوین اسلامی بحث می‌شود.

۱۱. رابطه تعلیم و تربیت با تمدن نوین اسلامی

حضرت امام خمینی رحمة الله علیه تعلیم و تربیت اسلامی را اساس رشد انسان می‌داند:

«تعلیم باید پهلویش تربیت باشد، تربیت صحیح؛ تربیت اسلامی. اگر تعلیم تنها باشد بدون تربیت، فایده ندارد؛ بلکه گاهی مُضَرّ است. تربیت بی‌تعلیم هم نمی‌شود؛ به نتیجه نمی‌رسد. این دو تا باید با هم باشند، توأم باشند؛ تعلیم و تربیت. انسان یک موجودی است که با تعلیم و تربیت رشد می‌کند» (امام خمینی، ۱۳۸۹: ۸/۵۱۳).

این نوع نگاه امام رحمة الله علیه به دین بود که توانست بین مردم تحول ایجاد کند و دین حداقلی معرفی شده بین مردم را به دین حقیقی الهی ارتقاء بخشد؛

«تحول دیگری که امام به وجود آورد، تحول در نگاه به دین بود؛ مردم، دین را فقط وسیله‌ای برای مسائل شخصی، مسائل عبادی، حداکثر احوال شخصی می‌دانستند، فقط برای همین مسئله‌ی نماز و روزه و فرض کنید که وظایف مالی و ازدواج و طلاق؛ در همین حدود؛ دین را، وظیفه‌ی دین و مسئولیت دین و رسالت دین را محدود به این چیزها میدانستند. امام برای دین، رسالت نظام‌سازی و تمدن‌سازی و جامعه‌سازی و انسان‌سازی و مانند اینها تعریف کرد؛ مردم نگاهشان به دین به کلی متحول شد» (سخنرانی تلویزیونی امام خامنه‌ای مدظله العالی به مناسبت سی‌ویکمین سالگرد رحلت امام خمینی رحمة الله علیه، ۱۳۹۹/۰۳/۱۴).

۱۲. تربیت نسل انقلابی، راه تحقق تمدن نوین اسلامی

از منظر حضرت امام خامنه‌ای مدظله‌العالی راه برافراشتن پرچم تمدن نوین اسلامی، تربیت نسلی انقلابی با چنین ویژگی‌هایی است:

«راه برافراختن پرچم تمدن نوین اسلامی چیست؟ [راهش تربیت نسلی است با یک خصوصیتی که آن خصوصیات اینها است؛ یک نسلی باید به وجود بیاید شجاع، باسواد، متدین، دارای ابتکار، پیش‌گام، خودباور، غیور؛ -البته خوشبختانه ما امروز در نسل جوان بسیاری از این خصوصیات را داریم اما این بایستی گسترش پیدا کند- چنین نسلی لازم داریم. بایستی ایمان داشته باشد، سواد داشته باشد، غیرت داشته باشد، شجاعت داشته باشد، خودباوری داشته باشد، انگیزه‌ی کافی برای حرکت داشته باشد، توان جسمی و فکری حرکت داشته باشد، هدف را در نظر بگیرد، چشم را به اهداف دور متوجه بکند و به تعبیر امیرالمؤمنین «أَعْرِ اللَّهَ جُمُوعَتَكَ» (خطبه ۱۱، نهج البلاغه؛ جمع‌ها را به خدا بسپار)؛ زندگی خودش و وجود خودش را بگذارد در راه این هدف و با جدیت حرکت کند؛ در یک کلمه یعنی یک موجود انقلابی؛ معنای انقلابی این است. بعضی‌ها از روی دشمنی، انقلابی را بد معنا می‌کنند. انقلابی را به معنای بی‌سواد، بی‌توجه، بی‌انضباط [می‌دانند]؛ نخیر، اتفاقاً درست برعکس است. انقلابی یعنی دارای سواد، دارای انضباط، دارای تدین، دارای حرکت، دارای عقل، خردمند. ما یک چنین نسلی لازم داریم» (بیانات در دیدار نخبگان علمی جوان، ۱۳۹۵/۰۷/۲۸).

هم‌چنین حضرت امام خامنه‌ای مدظله‌العالی برای تربیت یک نسل انقلابی برای حوزه و روحانیت جایگاه ویژه‌ای قائل است؛

«نقش‌آفرینی را به علمای دین منحصر نمی‌کنیم؛ اما جایگاه نقش‌آفرینی علمای دین را از همه‌ی جایگاه‌های دیگر برجسته‌تر می‌بینیم؛ به این دلیل روشن که در این راه، اندیشه‌ی دینی و ایمان دینی برای انسان‌ها لازم است... حوزه‌ی روحانیت و علمای دین، اگر با آن تربیت درست و در آن مدارج لازم پرورش پیدا کنند، نقش‌شان نقش یگانه است. لذا امام بزرگوار ما الگویی برای علمای دین شد. اگر امام نمی‌بود، اگر نفس گرم او و منطق نیرومند و استوار او و ایستادگی او در این راه نمی‌بود و نمی‌توانست مجموعه و منظومه‌ی عظیمی از علمای دین را در این راه به حرکت بیندازد، یقیناً این حرکت عظیم ملت ایران اتفاق نمی‌افتاد. هیچ حزب سیاسی، هیچ رجل سیاسی، هیچ رجل دانشگاهی، هیچ آدم اجتماعی معروف و محبوب امکان نداشت بتواند این اقیانوس عظیم ملت ایران را این‌طور به تلاطم بیندازد و مردم را به خیابانها بکشاند. این فقط روحانیت بود و پیشوایی امام بزرگوار ما با خصوصیتی که او داشت؛ که اگر این خصوصیات را آن شخصیت عظیم هم نمی‌داشت، باز این کار به این آسانی‌ها ممکن نبود. این نقش یک روحانی است که شرایط لازم را دارد و در زمان متناسب ظهور و بروز می‌کند و این‌طور عظیم نقش‌آفرینی او در تاریخ و در جهان روشن و مسجل می‌شود. این وضع روحانیت است. پس جایگاه روحانیت این است.» (بیانات در جمع اساتید، فضلا و طلاب حوزه علمیه قم در مدرسه فیضیه، ۱۳۷۹/۰۷/۱۴)

۱۳. نقطه آغاز تمدن اسلامی در حکومت فاطمیان مصر و انقلاب اسلامی ایران

«در صدر اسلام، رسول مکرّم اسلام و جانشینان بزرگوار ایشان توانستند با اتکاء به خدا، یک تمدّن عظیم تاریخی را پایه‌گذاری کنند. آنها هم در برابر قدرت‌های بزرگ زمان خودشان علی‌الظاهر کوچک بودند؛ اما ایمان، به آنها قدرت بخشید و توانستند یک عظمتی را در تاریخ برای چندین قرن ایجاد کنند؛ ما چرا نتوانیم؟ (وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ) (سوره آل عمران، آیه ۱۳۹)؛ شرط آن ایمان است.» (بیانات در دیدار جمعی از روحانیون مسلمان آفریقایی، ۱۳۶۸/۱۲/۰۳)

ایمان نقطه‌ی آغاز تمدن اسلامی است؛ مکان و زمان هم فرقی ندارد. در صدر اسلام، پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله با دست خالی و یارانی اندک و دشمنانی بسیار اما با توکل به خدا و ایمانی محکم، بنای چنان تمدن بزرگی را بنیان نهادند که هنوز هم هر جا تمدنی سر بر می‌آورد، ریشه در خاک آن تمدن دارد. در اواخر قرن سوم، فاطمیان مصر که بر آیین اسماعیلیه بودند و شیعه محسوب می‌شدند با قدرت ایمان و تعالیم اسلام توانستند حکومت خویش را گسترش داده و نزدیک سه قرن فرمانروایی نمایند. همان‌طور که بیان شد داعیان در تعلیم و تربیت مردم نقش اساسی داشتند و به خاطر جایگاهی که علم و عالم نزد خلفای فاطمی و وزرای ایشان داشت با ایجاد مراکز علمی و تربیتی روز به روز بر قلمرو و قدرت فاطمیان افزوده می‌شد تا این‌که تغییر رویه دادند و حکومت و مکتب اسماعیلی به دست افراد نالایق افتاد.

جمهوری اسلامی، از یک مکتب فکری غنی و ارزشمند برخوردار است که انقلاب اسلامی تبلور عینی آن بوده و جمهوری اسلامی در مراحل تکاملی آن انقلاب مکتبی تعریف می‌شود. این مکتب فکری که در دامن مبانی و معارف اسلامی شکل یافته است، خود محصول یک موجودیت نهادی و اصیل دینی با عنوان حوزه‌های علمیه به شمار می‌آید (بهمنی، ۱۳۹۳: ۲۰۵). تعلیم و تربیت مبتنی بر ایمان به خدا شاکله اصلی حوزه‌های علمیه را تشکیل می‌دهد و امام خمینی رحمه‌الله‌علیه در چنین محیطی پرورش یافت و با تربیت انسان‌هایی مثل خویش توانست قیام‌الله را انجام داده و در مقابل سلطنت شاهنشاهی ۲۵۰۰ ساله قد علم کند و انقلاب اسلامی را به سامان برساند. این شجره طیبه که به دست مبارک امام خمینی رحمه‌الله‌علیه در سال ۱۳۵۷ سر از خاک بیرون آورد با خون دل علماء و مردم دلیر ایران و خون شهیدانی که در پای این انقلاب ریخته شد و با تلاش و مجاهدت‌هایی که بازتاب تعالیم ارزشمند اسلام و تربیت صحیح و اسلامی ملت ایران بود و با فرماندهی امام خامنه‌ای مدظله‌العالی به بار نشسته است و امروز با بیانیه‌ی گام دوم انقلاب اسلامی آرمان‌نهایی این انقلاب حکایت از شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی دارد که با جهانی شدن انقلاب اسلامی و صدور آن به تمام جهان زمینه ظهور منجی عالم بشریت فراهم خواهد شد.

۱۴. نتیجه‌گیری

این تحقیق به منظور کشف نقش تعلیم و تربیت در شکل‌گیری تمدن در حکومت‌های اسلامی - شیعی دولت فاطمیان مصر و انقلاب اسلامی ایران صورت گرفت تا مشخص شود چه رابطه‌ای بین تعلیم و تربیت و تمدن‌سازی وجود دارد و همچنین مقایسه‌ی تطبیقی درباره‌ی جایگاه تعلیم و تربیت و تأثیر آن بر خلق تمدن بین این دو حکومت شیعی انجام شد تا بتوان با استفاده از این یافته‌ها به قاعده‌ای ثابت برای صدور تمدن اسلامی به سایر سرزمین‌ها بهره جست.

برای درک جایگاه صحیح تعلیم و تربیت در تمدن‌آفرینی، نگاه قرآن کریم به عنوان کتاب آسمانی و سیره‌ی رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله در این‌باره بررسی شد. آیات و احادیثی که به علم‌آموزی و تربیت اشاره دارند نشان از اهمیت این موضوع دارد.

حکومت فاطمیان مصر که یک حکومت اسلامی - شیعی و بر آیین کیش اسماعیلی بودند با تکیه بر تعالیم اسلامی و با تبلیغات پنهان و آشکار داعیان و با ایجاد مراکز علمی و فرهنگی و کتابخانه‌های بزرگ و آموزش‌های گسترده و عمومی و ارج نهادن به دانشمندان و دانش‌پژوهان توانستند یک تمدن بزرگی را بسازند و نزدیک سه قرن در بخش‌های عظیمی از جهان اسلام فرمانروایی نمایند.

انقلاب اسلامی ایران به عنوان تنها حکومت اسلامی - شیعی اثنی عشری در جهان بعد از چهل سال پیروزی در سال ۱۳۵۷ و با تثبیت پایه‌های حکومت، امروز در یک پیچ تاریخی دشوار برای رسیدن به تمدن نوین اسلامی است که سرچشمه‌ی این آب زلال و گوارا به تربیت انسان‌هایی برمی‌گردد که در مکتب اسلام و قرآن آموزش دیده و پرورش یافتند.

در اندیشه امام خامنه‌ای مدظله‌العالی نظریه‌پرداز و رهبر جهان اسلام، پرورش نسل انقلابی شجاع، باسواد، متدین، دارای ابتکار، پیش‌گام، خودباور، غیور و باایمان است که می‌تواند آینده‌ی این انقلاب را به تمدنی عظیم تبدیل کند که سایه‌گستر بر تمام جهان و جهانیان باشد.

با بررسی تطبیقی نقش تعلیم و تربیت بر تمدن‌سازی در حکومت‌های اسلامی - شیعی فاطمیان مصر و انقلاب اسلامی می‌توان گفت: خلاصه‌ی مکتب تمام ادیان و انبیای الهی «تربیت انسان» بوده است. تربیت انسان همواره با تعلیم همراه بوده و اگر این امر مهم، همگانی و عمومی بشود و با تعلیم و تربیت صحیح و اسلامی، همه استعدادها و توانمندی‌های انسان‌ها به رشد و شکوفایی نهایی خود برسند، تمدن اسلامی شکل می‌گیرد و این نوع تمدن است که رفاه و رستگاری و سعادت را برای انسان در دنیا و آخرت رقم می‌زند.

منابع

قرآن کریم

- ابن تغری بردی، یوسف (بی‌تا). نجوم الزاهره فی ملوک مصر و القاهره. مصر: موسسه المصریه العامه.
- ابن اثیر، علی بن ابی‌الکرم (۱۳۸۵ ق. ۰). الکامل فی التاریخ. بیروت: دار صادر للطباعه و النشر.
- الامین، حسن (۲۰۰۲ م). دایرة المعارف الإسلامیة الشیعیه. ج ۱۶، بیروت: دار التعارف للمطبوعات.
- بادکوبه هزوه، احمد (پاییز ۱۳۸۹). «سیاست‌های مذهبی فاطمیان در مصر در دوره اقتدار»، مجله مطالعات تاریخ فرهنگی، تهران: انجمن ایرانی تاریخ پژوهش‌نامه انجمن ایرانی تاریخ، ش ۳.
- بیانات مقام معظم رهبری در جمع اساتید، فضلا و طلاب حوزه علمیه قم در مدرسه فیضیه، ۱۳۷۹/۰۷/۱۴.
- بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از روحانیون مسلمان آفریقایی، ۱۳۶۸/۱۲/۰۳.
- بیانات مقام معظم رهبری در دیدار نخبگان علمی جوان، ۱۳۹۵/۰۷/۲۸.
- سخنرانی تلویزیونی امام خامنه‌ای (مد ظله العالی) به مناسبت سی و یکمین سالگرد رحلت امام خمینی (رحمه‌الله علیه)، ۱۳۹۹/۰۳/۱۴.
- بهمن‌پور، محمدسعید (۱۳۸۶). اسماعیلیه از گذشته تا حال. تهران: فرهنگ مکتوب.
- جان احمدی، فاطمه (۱۳۸۸). ساختار نهاد دینی فاطمیان در مصر. تهران: نشر علم.
- جان احمدی، فاطمه؛ سامانی، سید محمود (بهار ۱۳۹۴). «مناسبات فاطمیان با شرفای حجاز»، فصلنامه مطالعات تاریخ اسلام، ش ۲۴.
- چلونگر، محمدعلی (بهار ۱۳۹۰). «مقایسه و تحلیل سیاست‌های مذهبی فاطمیان در مغرب و مصر تا پایان الظاهر»، مجله پژوهش‌های تاریخی، اصفهان: دانشگاه اصفهان، ش ۹.
- حسینی، سید حسین (۱۳۹۵). تمدن پژوهی: مطالعات مفهومی تمدن اسلامی. تهران: جامعه‌شناسان.
- خمینی، روح‌الله (۱۳۸۹). رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، صحیفه امام، ج ۸، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- روحی میرآبادی، علیرضا (۱۳۸۵). «مهدویت از دیدگاه اسماعیلیان و قرامطیان»، فصلنامه تاریخ اسلام، ش ۲۷.
- فضلی، زینب (بهار و تابستان ۱۳۹۱). «بازخوانی سیاست‌های مذهبی فاطمیان در مغرب»، مجله مطالعات اسلامی، مشهد: دانشگاه فردوسی، ش ۸۸.
- ناصری طاهری، عبدالله (۱۳۷۹). فاطمیان در مصر. قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- هالم، هاینس (۱۳۷۷). فاطمیان و سنت‌های تعلیمی آنان. ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: فروزان.
- بهمنی، محمدرضا (تابستان ۱۳۹۳). «تمدن نوین اسلامی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای»، فصلنامه علمی پژوهشی فلسفه و الهیات، سال نوزدهم، شماره دوم.
- ماجد، عبدالمنعم (۲۰۱۱ م). تاریخ الخلافة الفاطمیة. عمان: دار الفکر ناشرون و موزعون.
- مقربزی، احمد بن علی (۱۴۱۶ ق.). إتحاف الحنفاء بأخبار الأئمة الفاطمیین الخلفاء. قاهره: وزارة الاوقاف.
- معزی، مریم (۱۳۹۰). تاریخ حمدانیان و فاطمیان. تهران: سمت.
- ناصری طاهری، عبدالله (۱۳۹۰). فاطمیان در مصر. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

واکر، پلای (۱۳۸۳). پژوهشی در یکی از امپراتوری‌های اسلامی: تاریخ فاطمیان و منابع آن. ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: فرزانه روز.
وردی، حمیدرضا (پاییز ۱۳۸۵). «فاطمیان و هنرهای زیبا»، فصلنامه فقه و تاریخ تمدن دانشکده الهیات دانشگاه آزاد اسلامی مشهد، ش ۹.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Research Article

A Comparative Study of the Position of Education in the Formation and Prosperity of Islamic Civilization in the Islamic Revolution of Iran and the Fatimid Rule of Egypt
Ramazan Rezaei¹

Date of received: 2022/05/15

Date of Accept: 2022/07/06

Abstract

Education has a special place in the formation of Islamic civilization. From the beginning of their formation, Islamic governments were able to achieve a level of civilization by relying on education and considering the level of attention they paid to this issue. The adaptation and comparison of the role of education in civilization building between the Fatimids of Egypt and the Islamic Revolution of Iran is a subject that has not yet been studied. Previous studies have separately and scatteredly investigated the issue of Islamic civilization and education in the Fatimid government of Egypt and the Islamic Revolution of Iran. Looking at the issue of education in the Fatimid government of Egypt and the approach and performance of this government in dealing with this issue and also considering the statements of Imam Khomeini (may God have mercy on him); The founder of the Islamic Revolution and Imam Khamenei (Madd Zollah Al-Ali); As the standard-bearer and theoretician of the Islamic revolution and the new Islamic civilization, the place of education in civilization building was analyzed. We realized that education is a vital and necessary thing in the formation of Islamic civilization. And to produce thoughts and ideas, special education and training is needed; The findings of this research show that for the creation and flourishing of Islamic civilization, it is necessary for the areas and centers of education to have special attention in the absolute sense, and the most investment should be made in these important matters. May Allah witness the exportation and globalization of Islamic civilization.

Keywords: Education, Islamic Civilization, Egyptian Fatimids, Islamic Revolution.

Citation (APA 6th ed. / APSA)

Rezaei, Ramazan (Spring 2023). "A Comparative Study of the Position of Education in the Formation and Prosperity of Islamic Civilization in the Islamic Revolution of Iran and the Fatimid Rule of Egypt". *Quarterly Journal of Research in History, Politics and Media*. Vol. 6, Num. 1, S.No. 21, pp. 73 - 92.

¹. Member of the academic staff of the Department of History and Islamic Civilization, Faculty of Islamic Studies and Thought, University of Tehran, Tehran, Iran.

Email: rezayi@ut.ac.ir

Copyright © 2010, KSSI (Karimeh Strategic Studies Institute Of Shiraz). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material.

References

The Holy Quran

- Al-Amin, Hassan (2002). *Shia Islamic Encyclopaedia*. Vol. 16, Beirut: Dar Taqqin for Press. (in Persian)
- Badkobeh Hezaveh, Ahmed (Autumn 2009). "Religious policies of the Fatimids in Egypt during the period of authority", *Journal of Cultural History Studies*, Tehran: Iranian Tarikh Association Research Paper, Vol. 3. (in Persian)
- Bahmani, Mohammadreza (summer 2013). "New Islamic Civilization in the Thought of Ayatollah Khamenei", *Scientific Research Quarterly of Philosophy and Theology*, 19th year, number 2. (in Persian)
- Bahmanpour, Mohammad Saeed (1386). *Ismailia from the past to the present*. Tehran: Farhang Matub. (in Persian)
- Chalongar, Mohammad Ali (Spring 2010). "Comparison and analysis of religious policies of the Fatimids in the Maghrib and Egypt until the end of Al-Zahir", *Journal of Historical Research*, Isfahan: University of Isfahan, Vol. 9. (in Persian)
- Fazli, Zainab (spring and summer 2011). "Rereading the religious policies of the Fatimids in the Maghreb", *Journal of Islamic Studies*, Mashhad: Ferdowsi University, p.88. (in Persian)
- Halm, Heintz (1377). *Fatimids and their educational traditions*. Translated by Fereydon Badrei, Tehran: Forozan. (in Persian)
- Hosseini, Seyyed Hossein (2015). *Civilization studies: conceptual studies of Islamic civilization*. Tehran: Sociologists. (in Persian)
- Ibn Athir, Ali bin Abi al-Karam (1385 A.H.). *Al-Kamal fi al-Tarikh*. Beirut: Dar Sadir for printing and publishing.
- Ibn Taghri Bardi, Yusuf (Bita). *Astronomy of Al-Zahera in the kingdoms of Egypt and Cairo*. Egypt: Al-Masryah Al-Ama Institute.
- Imam Khamenei's televised speech on the occasion of the 30th anniversary of the death of Imam Khomeini (may God have mercy on him), 03/14/2019. (in Persian)
- Jan Ahmadi, Fatemeh (1388). *The structure of the Fatimid religious institution in Egypt*. Tehran: Science. (in Persian)
- Jan Ahmadi, Fatima; Samani, Seyyed Mahmoud (Spring 2014). "Relationships of the Fatimids with the nobles of Hejaz", *Quarterly Journal of Islamic History Studies*, Vol. 24. (in Persian)
- Khomeini, Ruhollah (1389). *The Leader of the Revolution and the Founder of the Islamic Republic of Iran*, Imam Khomeini Book, Vol. 8, Tehran: Imam Khomeini Works Publishing Institute. (in Persian)
- Majid, Abdul Moneim (2011). *History of the Fatimid Caliphate*. Oman: Dar Al-Fakr Publishers and Distributors.
- Moezi, Maryam (2013). *History of Hamdanians and Fatimids*. Tehran: Side. (in Persian)

- Moghrizi, Ahmad bin Ali (1416 AH). *The Hanafa's obedience to the news of the Imams of the Fatimid Caliphs*. Cairo: Ministry of Endowments.
- Naseri Taheri, Abdullah (1379). *Fatimids in Egypt*. Qom: University and District Research Institute. (in Persian)
- Naseri Taheri, Abdullah (1390). *Fatimids in Egypt*. Qom: University and District Research Institute. (in Persian)
- Ruhi Mirabadi, Alireza (2015). "Mahadism from the point of view of the Ismailis and Qarmatians", *Tarikh Islam Quarterly*, No. 27. (in Persian)
- Statements of the Supreme Leader at the meeting of young scientific elites, 07/28/2015. (in Persian)
- Statements of the Supreme Leader in a group meeting of African Muslim clerics, 03/12/1368. (in Persian)
- Statements of the Supreme Leader in the gathering of professors, scholars and students of Qom Seminary in Faizyeh School, 07/14/1379. (in Persian)
- Vardi, Hamidreza (Autumn 2006). "Fatimin and Fine Arts", *Jurisprudence and History of Civilization Quarterly of the Faculty of Theology, Islamic Azad University of Mashhad*, No. 9. (in Persian)
- Walker, Pauli (2013). *A research in one of the Islamic empires: Fatimid history and its sources*. Translated by Fereydoun Badrei, Tehran: Farzan Rooz. (in Persian)

شورای عالی کتابخانه‌ها، اسناد و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی